

دانشگاه لرستان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه تاریخ

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته تاریخ گرایش ایران دوره اسلامی

ساخت و کارکرد نهاد وزارت در عهد نامسلمانی ایلخانان

استاد راهنما :

دکتر سید ابوالفضل رضوی

استاد مشاور :

دکتر حمید کرمی پور

نگارش :

محمد عارف نیا

۱۳۸۸ / ۳ / ۱

کتابخانه دانشگاه لرستان
تمسک درک

تیر ماه ۱۳۸۷

۱۱۳۵۰۲

..... تاریخ :
..... شماره :
..... پیوست :

Copyright © Lorestan university, 2008

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or other ways, without the prior written permission of the Lorestan university.

همه امتیازات این پایان نامه به دانشگاه لرستان تعلق دارد. در صورت استفاده از تمام یا بخشی از مطالب در مجلات، کنفرانس ها یا سخنرانی ها، باید نام دانشگاه لرستان (یا استاد یا اساتید راهنمای پایان نامه) و نام دانشجو با ذکر مأخذ و ضمن کسب مجوز کتبی از دفتر تحصیلات تکمیلی دانشگاه ثبت شود. در غیر این صورت مورد پیگیری قانونی قرار خواهد گرفت.

باسمہ تعالیٰ

تاریخ: ۱۱/۴/۸۷

دانشگاه لہستان

صور تجلسہ ی اوزشیایی پایان نامہ کارشناسی ارشد

جلسہ ی دفاع از پایان نامہ ی کارشناسی ارشد سرکار خانم آقای محمد عارفینا

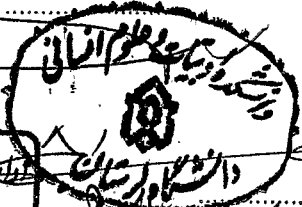
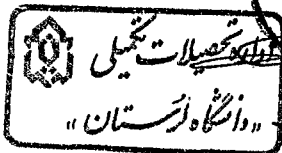
تحت عنوان:

ساخت و کارکرد نھار وزارت در علم نامہ ایلخانان

در ساعت ۱۰ صبح روز شنبہ، مورخ ۱۱/۴/۸۷ در برابر هیأت داوران برگزار گردید. هیأت داوران بر اساس اهمیت موضوع، کیفیت پایان نامہ و مقالہ ی مستخرج از آن و نیز با استماع دفاعیہ ونحوہ ی پاسخگوئی دانشجو بہ پرسش های داوران، پایان نامہ مزبور را برای دریافت درجہ ی کارشناسی ارشد در رشتہ ی تاریخ معادل با چہار واحد با نمرہ (بہ عدد) ۱۹/۵ (بہ حروف) نور و نام و با درجہ ی عالی مورد تأیید قرار داد.

اعضای هیأت داوران:

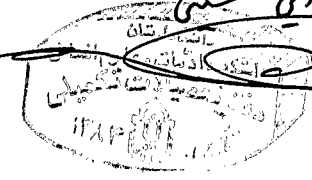
نام ونام خانوادگی	.....
۱- دکتر سید ابوالفضل رضوی	(استاد راهنما)
۲- دکتر حمید کریمی پور	(استاد مشاور)
۳- دکتر علی رضا جلالی توانی	(داور خارجی)
۴- دکتر جہانبخش ثوابت	(داور داخلی)

مدیر تحصیلات تکمیلی دانشگاه: دکتر ناصر اکبری

رئیس دانشکدہ ادبیات و علوم انسانی: دکتر عبدالحسین جوردی

نماینده تحصیلات تکمیلی دانشکدہ ادبیات و علوم انسانی: دکتر سید محمود میرزایی الحسنی

تقدیر و تشکر

باتشکر از استادان محترم گروه تاریخ دانشگاه لرستان بویژه جناب آقای دکتر سید ابوالفضل رضوی استاد راهنما و دکتر حمید کریمی پور استاد مشاور اینجانب که با نظراتشان این پژوهش را پربار کردند.

از کلیه کسانی که با نظراتشان بنده را مورد لطف قرار دادند کمال تشکر را دارم. از کارکنان محترم کتابخانه مرکزی و کتابخانه ی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه لرستان و کتابخانه ی میرزای شیرازی دانشگاه شیراز به خاطر همکاری در تدوین این رساله نهایت تشکر را داشته و در پایان از زحمات سرکارخانم آذر خسروانی به خاطر تایپ این رساله صمیمانه تقدیر دانی می نمایم.

تقریب بہ:

پدر بزرگوار، مادر مہربان و ہمسر خداکارم؛

وغیر ذلک عزیزم پویا

چکیده:

در عصر حاکمیت مغول ها در ایران، دو گرایش عمده سیاسی وجود داشت، یکی گرایش گریز از مرکز که بر مبنای ساختار حیات ایلی بی توجهی به جامعه و اقتصاد را در دستور کار داشت و دیگری گرایشی که نگاه متمرکزی به سیاست و اقتصاد داشت. گرایش اول از ماهیت نظامی حکومت ایلی مغول و نقش محرز اشرافیت ایلی ناشی می شد و گرایش دوم از سنن دیر پای جامعه ایرانی متأثر بود. این گرایش دوم از سوی جریانی هدایت می شد که نهاد وزارت در رأس آن قرار داشت و تمامی هم خویش را معطوف به مهار رفتار مغولها و تعدیل نگاه آن ها به اقتصاد و جامعه می کرد. نهاد وزارت که از همان آغاز شکل گیری حکومت ایلخانان، نقش فعال خود را در عرصه های مختلف حیات مردم قلمرو ایلخانان نشان داد، همراه با کار کردهای مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و عقیدتی خاص خویش، سهم زیادی در تثبیت حکومت ایلخانان و تعامل مسلمانان و مغول ها ایفا کرد. در این پژوهش با در نظر داشتن سابقه و کارکرد نهاد وزارت در تاریخ ایران، جایگاه نهاد وزارت در اقتصاد و جامعه عصر نامسلمانی ایلخانان بررسی می شود و سهم این نهاد در برتری گرایش ایرانیان نسبت به حکومت و اقتصاد مورد نظر قرار می گیرد.

کلید واژه ها:

ساخت، کارکرد، نهاد وزارت، عصر نامسلمانی، یاسا، صاحب دیوان.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول : مقدمه و کلیات طرح تحقیق

۲	۱-۱- مقدمه.....
۶	۲-۱- مسأله تحقیق.....
۷	۳-۱- سئوالات تحقیق.....
۷	۴-۱- سابقه و ضرورت تحقیق.....
۷	۵-۱- فرضیات تحقیق.....
۸	۶-۱- اهداف تحقیق.....
۸	۷-۱- تعریف مفاهیم تحقیق.....
۹	۸-۱- روش تحقیق و روش تجزیه و تحلیل داده ها و اطلاعات.....
۹	۹-۱- روش و ابزار گرد آوری اطلاعات.....
۱۰	۱۰-۱- نقد و بررسی منابع.....

فصل دوم : جایگاه وزارت در ساختار سیاسی، اجتماعی ایران

۱۹	۱-۲- لفظ و معنای وزارت.....
۱۹	۲-۲- وزارت در عهد باستان.....
۲۵	۳-۲- وزارت در دوره اسلامی.....
۲۶	۱-۳-۲- وزارت در عصر خلفای راشدین.....
۲۷	۲-۳-۲- وزارت در عصر خلفای اموی و عباسی.....
۳۵	۳-۳-۲- وزارت در عصر سلسله های محلی ایران بعد از اسلام.....
۳۸	۴-۲- وزارت در عصر حکومت ترکان(غزنویان ، سلجوقیان، خوارزمشاهیان و غوریان).....

فصل سوم : ساخت و کارکردهای نهاد وزارت در عهد نامسلمانی ایلخانان

۴۴	۳-۱- نگاهی به ساخت سیاسی در عهد ایلخانی.....
۴۴	۱-۱-۳- کلیات.....
۴۵	۲-۱-۳- تأثیر پذیری از ساختار امپراتوری ایلی.....
۵۲	۳-۱-۳- رویکرد ایرانی و ماهیت اجرایی حکومت ایلخانی.....
۵۹	۲-۳- سهم و جایگاه وزراء در ساخت سیاسی عهد ایلخانی.....
۶۸	۱-۲-۳- دیوانسالاری عهد ایلخانی و جایگاه عنصر وزارت.....

۷۹	۲-۲-۳- نقش وزراء در مهار رفتار مغولها.....
۸۸	۳-۳- وزیرای عهد نامسلمانی ایلخانان.....
۸۹	۱-۳-۳- سیف الدین بیتکچی.....
۸۹	۲-۳-۳- جایگاه خاندان جوینی در ایران عصر ایلخانان.....
۹۵	۱-۲-۳-۳- رونق کار شمس الدین جوینی.....
۱۰۵	۲-۲-۳-۳- رونق کار علاءالدین عطا ملک جوینی.....
۱۱۵	۳-۳-۳- وزارت سعدالدوله یهودی.....
۱۲۵	۴-۳-۳- صدرالدین احمد خالدی زنجانی (صدر چاوی).....
۱۲۸	۱-۴-۳-۳- اوضاع سیاسی - اقتصادی قلمرو ایلخانی در عصر گیخاتو.....
۱۳۰	۲-۴-۳-۳- رواج پول کاغذی.....
۱۳۲	۳-۴-۳-۳- نقش صدرالدین پس از مرگ ایلخان گیخاتو.....
۱۴۰	۴-۴- کارکردهای سیاسی نهاد وزارت در عهد نامسلمانی ایلخانی.....
۱۴۰	۱-۴-۴- وظایف وزیر.....
۱۴۳	۲-۴-۴- نقش وزیر در تحدید گرایش گریز از مرکز مغولها.....
۱۴۵	۳-۴-۴- وزیر کشی عصر ایلخانان.....
۱۵۰	۵-۴- کارکردهای فرهنگی مقام وزارت.....
۱۵۰	۱-۵-۴- سعی وزیران در مهار رفتار مغولها و رونق فرهنگی ایران.....
۱۵۳	۲-۵-۴- حمایت وزیران از علما، ادبا، صوفیان و شعرا.....
۱۵۶	۳-۵-۴- حمایت از کتابخانه ها و مراکز فرهنگی.....
۱۵۷	۴-۵-۴- کتابخانه ها و رصدخانه مراغه.....
۱۵۹	۶-۴- کارکردهای اقتصادی نهاد وزارت.....
۱۵۹	۱-۶-۴- اقتصاد کشاورزی.....
۱۶۱	۲-۶-۴- اقتصاد شهری.....
۱۶۳	۳-۶-۴- تجارت.....
۱۶۶	۷-۴- کارکردهای اعتقادی.....
۱۷۵	نتیجه گیری.....
۱۷۸	پی نوشت ها.....
۱۸۱	منابع و مأخذ.....

فصل اول:

مقدمه و کلیات طرح تحقیق

۱-۱) مقدمه

تهاجم و حاکمیت مغول ها، دوران جدیدی را در تاریخ ایران آغاز کرد که به سبب نامسلمانی قوم غالب و رویکرد خاص آن ها به جامعه و حکومت قابل توجه است. حاکمیت مغولها بر جامعه مسلمان ایرانی تجربه جدیدی بود که تلاش های خاصی را برای مقابله با آن ها می طلبد. بخش مهمی از این تلاش ها از سوی وزراء صورت می گرفت و کارکردهای خاص ایشان در تعدیل رویکرد اقتصادی و سیاسی مغول ها نقش مؤثری داشت. از این روی بررسی تاریخ ایلخانان از سال ۶۵۴ هـ.ق تا پایان سال ۶۹۴ هـ.ق و نقش مهم نهاد وزارت در ابعاد گوناگون زندگی جمعی دارای اهمیت بسیار است. با توجه به آنکه درخصوص جایگاه و کارکرد نهاد وزارت در عصر نامسلمانی ایلخانان تحقیق مستقل وجامعی صورت نگرفته است و تنها گهگاه و به صورت مختصر به عملکرد وزراء و یا دیوانسالاری این عصر پرداخته شده است؛ نگارنده مصمم است با نگاهی تخصصی ابعاد مختلف این موضوع و میزان موفقیت یا عدم موفقیت نهاد وزارت در ساختار حکومت ایلخانان را مطالعه و بررسی نماید.

پژوهش حاضر حاصل نزدیک به یک سال و اندی تلاش در جهت شناخت جوانب مختلف موضوع بوده و نگارنده از جهت دسترسی به منابع و گردآوری اطلاعات با مشکلات فراوانی رو در رو

بوده است. چنانچه بر اهل تحقیق پوشیده نیست، مطالعه پیرامون مسائل ساختاری جامعه ایران در قرون میانه و به دست آوردن داده های موثق تاریخی، بنا بر ملاحظات خاص تاریخنگاری این عهد کار چندان ساده ای نیست. مطالعه جایگاه نهاد وزارت در عهد ایلخانان و ساخت و کارکرد این نهاد در عصر نامسلمانی ایلخانان نیز از این قاعده مستثنی نبوده و مشکلات خاص خود را داشته است. با وجود این نگارنده تمام سعی خود را به کار برده تا در حد توان بر مشکلات موجود فائق آمده و کارکردهای نهاد وزارت در این عهد را روشن نماید. با وجود این بر نقایص کار معترف بوده، امیدوار است در ورطه گمراهی و پیش داوری نیفتاده باشد. چرا که انجام چنین پژوهشی بنا بر ملاحظات مربوط بدان و ابعاد وسیعی که داشته است، با محدودیت فراوان همراه بوده و احتمال هرگونه خطایی را در خود داشته است.

تلاش در جهت نشان دادن سهم دولت مردان ایرانی در مهار رفتار مغولها، شناخت بیشتر تاریخ ایران در عصر ایلخانان، روشن کردن جایگاه نهاد وزارت در عهد ایلخانان و کارکردهای فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و اعتقادی آن در این عصر و پیامدهای این کارکردها از جمله علل انتخاب موضوع بوده است.

پژوهش حاضر در سه فصل انجام شده است. کلیات تحقیق و نقد و بررسی منابع در فصل اول آمده است. در فصل دوم با عنوان «جایگاه مقام وزارت در ساختار سیاسی - اجتماعی» با در نظر داشتن آنچه از منابع ایران باستان باقی مانده اعم از منابعی همچون کارنامه اردشیر بابکان و کتب مربوط به وزارت در عصر اسلامی که معمولاً صفحات اول آن ها به نقش بزرگمهر وزیر در عهد ساسانی و جایگاه وزارت در عهد باستان پرداخته شده است. همین طور با تکیه بر کتبی همچون سیاست نامه، تاریخ شاهی، تحفه، قابوس نامه و غیره اهمیت نهاد وزارت را در عهد باستان نشان داده و با در نظر داشتن عدم کارآیی و نداشتن دانش لازم از سوی پادشاهان نقش وزارت و دیوان سالاری را در تثبیت و نهادینگی حکومت و در ایجاد تمرکز قدرت، انسجام قلمرو و ارتباط متقابل مردم و حکومت بررسی کرده است.

در قسمت دیگری از فصل دوم به جایگاه وزارت در دوره اسلامی تا حمله مغول پرداخته شده است. در این بخش ابتدا به جایگاه وزارت در تعالیم اسلامی اشاره شده و سپس جایگاه وزارت در عصر بنی عباس و نقش وزرای ایرانی در ساختار خلافت عباسی مورد بحث قرار گرفته است. در ادامه به رقابت میان اهل شمشیر و اهل قلم در دوران سامانی و سلجوقی پرداخته و جایگاه شخصیت های برجسته ای مانند خواجه نظام الملک و کارکردهای سیاسی، اقتصادی و فرهنگی او به عنوان یکی از بزرگترین وزیران عصر اسلامی مورد نظر قرار گرفته است. ضعف و انفعال نهاد وزارت در عهد حکومت های غوری و خوارزمشاهی نیز در ادامه بررسی شده است. در فصل سوم ساخت و کارکرد نهاد وزارت در عهد ایلخانی، آمده است. در این فصل چگونگی ساخت سیاسی عهد ایلخانان که ترکیبی از ساختار ایللی مغول و سنن ایرانی را در خود داشت در ساخت سیاسی بررسی شده است. همچنین مهار رفتار مغول ها توسط وزراء با تکیه بر منابعی همچون نصیحت نامه خواجه نصیر به اباقا و تاریخ جهانگشای جوینی مورد مطالعه قرار گرفته است. در بخشی دیگر به حیات سیاسی و کارکردهای وزراء در عهد نامسلمانی از جمله سیف الدین بیتکچی، خاندان جوینی، سعدالدوله یهودی و صدرالدین زنجانی آمده است. در پایان هم کارکردهای نهاد وزارت در ابعاد سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اعتقادی مورد تحلیل و ارزیابی قرار گرفته است.

روش تحقیق مورد نظر، کتابخانه ای بوده و ضمن استفاده از منابع دست اول تاریخی به منابع دست دوم نیز مراجعه شده و در جهت تکمیل مطالب و نقد و بررسی آن ها از منابع تحقیقی استفاده شده است. در آخر وظیفه خویش می دانم از زحمات استادان گرانقدر آقای دکتر سید ابوالفضل رضوی استاد راهنما و دکتر حمید کرمی پور استاد مشاور و دیگر استادانی که در دوران تحصیل راهگشای حقیر بوده و خود را مدیون الطاف آن ها می دانم صمیمانه سپاسگزاری کنم. همین طور از کارمندان کتابخانه مرکزی و

کتابخانه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه لرستان، کتابخانه میرزای شیرازی دانشگاه شیراز و تمامی اساتید و دوستانی که با راهنمایی و یا در اختیار گذاشتن منابع، در تدوین این پژوهش مساعدت و همکاری فرموده اند صمیمانه تشکر کنم.

۱-۲) مسأله تحقیق

نهاد وزارت با سابقه ی دیر پای خود در تاریخ ایران، سهم زیادی در چگونگی ساختار جامعه ایرانی داشته و خرده ساختارهای مختلف جامعه از طریق کارکرد این نهاد به هم پیوند می خورده است. تجلی عملی اندیشه های ایرانشهری و پیوند میان سه مقوله پادشاه، سپاه و عوام الناس به وسیله ی این نهاد انجام می شد و میزان موفقیت یا عدم موفقیت حکومت ها تا اندازه زیادی به نوع کارکرد این نهاد بستگی داشت. ایلغار مغول و اندکی پس از آن شکل گیری حکومت ایلخانی در ایران تجربه جدیدی بود که تمامی عناصر جامعه از جمله دیوانسالاران و در رأس آن ها وزراء را به عکس العمل جدی تری فراخواند، از این رو نوع کارکرد نهاد وزارت و عملکرد آن در مهار رفتار مغولها و بهره گیری از دستاوردهای حکومتی ایشان در جهت احیاء و احیاناً ارتقای مملکت اهمیت بیشتری به خود گرفت و وزراء را به تکاپوی بیشتری دعوت می نمود. آنچه که این پژوهش در صدد پاسخگویی به آن است بررسی جایگاه نهاد وزارت در ساختار جامعه ایران در عصر نامسلمانی ایلخانان و سهم آن ها در چگونگی ساخت سیاسی جامعه این عصر می باشد. ساخت سیاسی عصر ایلخانان ترکیبی از ساختار حکومت ایلی و سنن حکومتی ایران بود و با وجود تعارضاتی که در مراحل مختلف حکومت آنها میان طرفداران هر کدام از این دو شیوه وجود داشت، تجربه جدید و در عین حال موفقی در جریان بود. سهم وزرای ایرانی عصر نامسلمانی ایلخانان در این موفقیت و نقش آنها در مهار رفتارهای غیر مدنی مغولها و هدایت آن ها در جهت انطباق با رفتارهای نظام مند متناسب با جامعه ایرانی در این پژوهش مطالعه می شود و در قالب سؤالات و فرضیات تحقیق به چگونگی کارکرد و جایگاه آن ها در این عصر پرداخته می شود.

۳-۱) سؤالات تحقیق

سؤال اصلی:

نهاد وزارت در ساخت سیاسی عصر نامسلمانی ایلخانان چه جایگاهی داشت؟

سؤالات فرعی:

۱- وزارت در عهد ایلخانان چه ویژگی‌هایی داشت؟

۲- ساخت سیاسی عصر ایلخانان چگونه بود؟

۴-۱) سابقه و ضرورت تحقیق

در خصوص موضوع پیشنهادی پژوهش مستقل و جامعی صورت نگرفته است. تنها در میان تحقیقات مربوط به عصر ایلخانی گهگاه و به صورت مختصر به عملکرد وزراء و یا دیوانسالاری این عصر پرداخته شده و با نگاهی تخصصی ابعاد مختلف این موضوع و میزان موفقیت یا عدم موفقیت نهاد وزارت مطالعه و بررسی نشده است. بررسی کارکرد نهاد وزارت به صورت جامع و با رویکرد تخصصی افق نوینی در مطالعات تاریخی مربوط به عصر ایلخانان می‌گشاید و در پر بار شدن مطالعات تاریخی مربوط به این عصر سهم زیادی ایفاء می‌کند، فقدان تحقیق مشخص و جامعی در این خصوص ضرورت انجام پژوهش حاضر را ایجاب می‌کند.

۵-۱) فرضیات تحقیق

فرضیه اصلی:

نهاد وزارت در عهد ایلخانان در ترکیب شیوه‌های حکومت‌آیی و سنن حکومتی ایران و پویایی ساخت سیاسی ایران عصر ایلخانان سهم زیادی داشت.

فرضیات فرعی:

۱- وزارت در عصر ایلخانان با تکیه بر سوابق، تجربیات و ویژگی نهاد وزارت در ایران و به کمک شیوه های مرسوم دیوانسالاری ایرانی و بهره گیری از اندیشه های ایران شهری عمل می کرد و ارتباط میان مردم و حکومت را هموار می نمود.

۲- ساخت سیاسی عصر ایلخانان تلفیقی از رویکرد ایللی مغولی به حکومت و سنن حکومتی ایران بود و در عصر نامسلمانی ایلخانان دو گرایش گریز از مرکز و تمرکزگرا را در خود داشت که تا مدت زمانی به سمت تمرکزگرایی و اتکای بیشتر بر شیوه های ایرانی سوق پیدا می کرد.

۱-۶ اهداف تحقیق

۱- روشن کردن گوشه هایی از تاریخ ایران با نگاه تخصصی

۲- بررسی چگونگی ارتباطات متقابل ساخت سیاسی اجتماعی و اقتصادی عصر نامسلمانی ایلخانان با تکیه بر نهاد وزارت.

۱-۷ تعریف مفاهیم تحقیق:

ساخت: (structure) نسبت های مشترک بین اعضای یک مجموعه را ساخت می نامیم. منظور از ساخت در اینجا در نظر گرفتن نهاد وزارت به عنوان یک مجموعه ی کلی است که میان دیوان های مختلف اداری - اجرایی نظم و هماهنگی ایجاد کرده و موجب نسبت مشترک میان آن ها می شود.

کارکرد: (Function) هر کدام از اجزای یک مجموعه عملکردهای خاص متناسب با شرایط مجموعه ای که در آن قرار دارد انجام میدهند که به این دسته از عملکردها کارکرد اطلاق می شود. بطور معمول میان کارکرد اجزاء و ساخت کلی آن ها رابطه دو جانبه وجود دارد. منظور از کارکرد در این

پژوهش همان عملکردهای هر یک از اجزای دیوانسالاری در عهد نامسلمانی ایلخانان است که در قالب کلی نهاد وزارت انجام وظیفه می گردد.

عصر نامسلمانی ایلخانان: به دوران نامسلمانی حکومت مغول در ایران در حد فاصل سالهای (۶۹۴ هـ. ق - ۶۵۴ هـ. ق) اطلاق می شود.

یاسا: قوانین انضباطی چنگیز که در سایه این قوانین چنگیز توانست امپراتوری خود را جهانی کند. این قوانین براساس فرهنگ و آداب و رسوم جامعه ایلی شکل گرفته بود.

صاحب دیوان: منصبی بود که در رأس امور اجرایی و اقتصادی قلمرو ایلخانی قرار داشت. اگر چه در مراحل مختلف عهد ایلخانی میزان قدرت و نفوذ صاحب دیوان متفاوت بود اما قابل قیاس با وزیر اعظم در دیگر ادوار بود. شخصیت های بزرگی همچون «بهاءالدین محمد بن محمد جوینی» و پسرش شمس الدین محمد جوینی چنین منصبی داشتند.

۸-۱) روش تحقیق و روش تجزیه و تحلیل داده ها و اطلاعات:

این پژوهش از طریق روش تحقیق تاریخی مورد مطالعه قرار می گیرد و به عبارتی با استفاده از مطالعه کتابخانه ای و روش تحقیق استنادی جوانب مختلف موضوع مورد مطالعه و فیش برداری قرار می گیرد و سپس از طریق روش تبیین تاریخی و گاه مطالعه جامعه شناختی به تحریر و تدوین موضوع پرداخته می شود.

۹-۱) روش و ابزار گرد آوری اطلاعات

ابزار گرد آوری اطلاعات در مطالعات کتابخانه ای عمدتاً مطالعه و تهیه فیش های تحقیق است و لذا ابزارهای عمده گرد آوری اطلاعات همان استفاده از کتاب و مقالات تخصصی و تهیه فیش های

تحقیقی می باشد البته از رایانه و ابزار رایانه ای نظیر سی دی و فلاپی و دیگر ابزارهای گردآوری و انتقال اطلاعات استفاده می شود.

۱-۱۰ نقد و بررسی منابع

مهم ترین گام در پژوهش های تاریخی ، بررسی ، شناخت و نقد داده های منابع جهت استفاده صحیح از آنها در طی تحقیق می باشد. محقق تاریخ از وقایعی که در باره آن ها تحقیق می کند برکنار بوده و غیرمستقیم و از طریق منابع با واقعیت ها در ارتباط قرار می گیرد. از این روی شناخت و نقد منابع نقش مهمی در چگونگی شکل گیری امر تحقیق خواهد داشت. از این جهت برخی از مهم ترین منابع مورد استفاده در این پژوهش مورد نقد و نظر قرار می دهیم.

۱- تاریخ جهانگشا

بدون شک اثر علاء الدین عطا ملک که در سال ۶۵۸ هـ.ق تألیف شده است یکی از مهمترین منابع این عصر محسوب می شود. در کتاب جوینی اطلاعات موثقی پیرامون مسایل مربوط به وزارت و جایگاه آن تا زمان فتح بغداد آمده است. به ویژه در مقدمه مصنف ، دانشمند جلیل القدر علامه محمد قزوینی ضمن اختصاص مطالب کمی نسبت به احمد بیتکچی، به تمام قضایای تاریخی که بین خاندان جوینی و رقبای آن ها در جریان بوده است را تشریح کرده است. به علاوه خلاصه کتاب تسلیه الاخوان که اثر عطا ملک می باشد، از زبان خود عطا ملک بخشی از مطالب آن به اقدامات مخالفان این خاندان به خصوص مجدالملک یزدی علیه این خاندان اختصاص داده شده است. پس از حمله هولاکو به قلاع اسماعیلیه و فتح قلعه الموت نقش خاندان جوینی و دیوانسالاری ایرانی برای جلوگیری از آتش زدن کتابخانه مشهور الموت و خصوصاً قرآن ها و کتاب های مفید و همچنین کتاب «سیدنا» که شرح حال حسن صباح می باشد را می بینیم. در قسمتی از این کتاب به واگذاری مقام صاحب دیوانی توسط

جنتمور به پدر جوینی اشاره شده است. در رابطه با باز سازی بغداد پس از سلطه مغول، به گونه ای که حتی آبادتر از دوران حکومت خلفای عباسی بود نیز مطالبی در جهانگشا آمده است. از آنجا که بخشی از مسئولیت احیای دوباره بغداد برعهده عظاملک بوده است ذکر این مطالب جالب توجه است. سه مجلد کتاب او عبارت از احوال مغول، سرگذشت خوارزمشاهیان و داستان اسماعیلیه و حسن صباح و اخلاف اوست. نویسنده، کتاب خود را در سال ۶۵۸هـ. ق خاتمه داده است و ماجرای فتح بغداد را نویسنده دیگری، ظاهراً خواجه نصیرالدین طوسی به صورت ذیل بر آن افزوده است. سبک کتاب متکلف و مشحون از لغات نادر و صنایع بدیعی و مملو از اشعار و امثال عربی و فارسی است. مؤلف خود در قلمرو مغول از مغولستان و ایغور و ترکستان و خراسان مسافرت کرده و از منابع و اسناد آنها استفاده کرده است. جوینی به اقتضای موقعیت خود و یا از سر واقع بینی، نسبت به مغول ها نگاهی مثبت داشته و برتری آن ها را از منظر مشیت الهی توصیف می کند. وی خود در دستگاه مغول خدمت می کرده است و برادر و کسانش نیز با این قوم مرتبط بوده اند. همین معنی سبب شده است که اطلاع او در باب تاریخ این قوم معتبر و دقیق شناخته آید.

۲- جامع التواریخ

جامع التواریخ اثری جهانی است که در عهد مسلمانی ایلخانان نوشته شده است. بهترین و بیشترین اطلاعات در زمینه های اوضاع فرهنگی سیاسی و نقش نهاد وزارت در ساخت سیاسی عهد ایلخانان، چه در عصر نامسلمانی و چه در عهد مسلمانی غازان را جامع التواریخ عرضه می کند. اهمیت فوق العاده منابع فارسی در انعکاس تاریخ امپراتوری مغول تا حد زیادی مرهون تاریخ نگاری خواجه رشیدالدین در جامع التواریخ است. رشیدالدین در مقدمه کتاب ظهور امپراتوری مغول را آغاز دوره تازه ای در تاریخ جهان قلمداد کرده و با چنین نگاهی به گزارش رخدادهای پرداخته است. نظم منطقی